

IN MEMORIAM ENN TARVEL (1932–2021)

Enn Tarvel kuulub kõige silmapaistvamate Eesti ajaloolaste hulka, kes meil on olnud. Ta tegutses ajaloouurimise põllul tervelt kuus aastakümnet – kauem kui ükski teine Eesti ajaloolane. Ta oli suurte teadmistega erudiit, laia silmaringi ja haardega uurija, suurepärase kõne- ja kirjamees, Eesti ajalookirjutuse apologet ja eestlaste ajaloo üks väljapaistvamaid mõtestajaid. Marek Tamm on aastaid tagasi tema kohta kirjutanud, et oma täitmatu ajaloohuvi, otsatu lugemuse ja ajalooteadmiste poolest on Enn Tarvel näide haruldasest ja ainulisest inimliigist, keda võiks nimetada *homo historicus*'eks.¹

Mul ei sobinud küsida, mida arvas selle tiitli kohta Enn ise, aga minu arvates on see nimetus teravmeelne ja austusväärne. Pealegi armastas Tarvel ladina keelt. Talle meeldis kirjutada ladinakeelseid pühendusi ja lugeda ladina keeles mõnikord pikemaid traktaate, mida enamik tema vestluskaaslast ei mõistnud. Tõe huvides tuleb lisada, et polügloti ja suure luulesõbrana, kellele oli antud suurepärase mälu, võis ta deklameerida umbes kümmekonnas keeles.

Enn Tarvel sündis 31. juulil 1932 Virumaal Haljala kihelkonnas Metsiku külas Uustalu talus. Samast külast oli pärit ka tema ajaloo professorist onu Peeter Tarvel (1894–1953), kelle elutee lõppes Siberis. Ennu vanemad Valdek ja Emilie (sünd Kuulberg) olid oma aja kohta haritud inimesed, isa oli käinud Soomes põllutöökoolis ja ema oli kooliõpetaja. Suurt mõju avaldas talle lapsepõlves keegi Metsiku küla Johannes Limberg, mis sidus omal kombel meidki. Minugi vanaisa oli Johannes Limberg, aga mitte Metsikust, vaid Kuusalu kihelkonnast Kahala külast. Kui minu vanavanemad eestistasid oma nime 1937. aastal Liivikuks, siis Metsiku Treibergidest said 1939. aastal Tarvelid. Mindki kõnetas Tarvel naljatamisi härra (enamasti küll saksa-keelse „Herr“) Limbergina ja saatis tervisi minu isale kui Johannes Limbergi pojale, mida ta eriliselt rõhutas. Väärrib märkimist, et Tarvel tundis alati huvi vestluskaaslase perekonna käekäigu kohta, pärides vanemate, abikaasa ja laste ning koguni koduloomade kohta. Nõnda saime me tema viimasel eluaastal rääkida ka meie kassist.

¹ Marek Tamm, „Enn Tarvel – homo historicus“, *Sirp*, 28.02.2014.

Tarveli koolitee möödus Annikveres ja Rakveres, kus ta lõpetas 1950. aastal keskkooli. Samal aastal astus ta Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna ajaloo osakonda, mille lõpetas 1955. aastal. Kaks aastat hiljem õnnestus tal astuda aspirantuuri ning 1961. aastal kaitses ta kandidaadiväitekirja talurahva ja riigimõisate vahelistest suhetest Liivimaal Poola ajal, 16. sajandi lõpul ja 17. sajandi algul. Järgnes doktoriväitekirja kirjutamine adramaa problemaatikast maakasutuse ja maksustuse tähenduses 13.–19. sajandil, mille ta kaitses 1971. aastal. Laiema avaliku tuntuse sai Enn Tarvel 1980. aastate alguses Liivimaa Henriku kroonika väljaandjana (1982). Jaan Undusk kirjutas Enn Tarveli 75. juubeli puhul koguni, et „Henriku Liivimaa ühendab Tarvelit eesti rahva, õppurkonna, intelligenti ning ajaloo huviliste laiade ringidega.“² Tahaks väga loota, et see nii ka on, kuigi ma ei teeks selles suhtes erilisi illusioone, ning vaevalt et seda oleks teinud ka skeptilise meelega Enn Tarvel. Soovimata vähimalgi määral pisendada Liivimaa Henriku kroonika Enn Tarveli editsiooni tähtsust, tahaksin ma Tarveli pikast teadustööde leotelust tõsta esile tema uurimistööd Lahemaa ajaloost (1983, lüh. ver. 1993).

Enn Tarveli akadeemiline karjäär sai hoo sisse Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis, kus ta asus tööle 1960. aastal nooremteadurina. 1968. aastal edutati ta vanemteaduriks ning aastatel 1978–93 oli ta instituudis feodalismiperioodi sektori juhataja. 1983. aastal kutsuti Tarvel Tallinna Polütehnilise Instituudi (praegune Tallinna Tehnikaülikool) majandusajaloo õppejõuks. 1988. aastal kinnitati talle professori kutse. Tema akadeemilise karjääri tipuks oli töö Stockholmi Ülikooli juures, kus ta valiti 1993. aastal Balti Uurimiskeskuse direktoriks ja Baltimaade ajaloo professoriks. Professorina töötas Tarvel Stockholmis 1997. aastani, mil jäi 65. eluaasta täitumisel pensionile.

Nagu iga inimene muutus ka Enn Tarvel. Ma usun, et ma ei eksi, kui väidan, et 20. sajandi Enn Tarvel oli eelkõige konventsionaalne teadlane, kuid 21. sajandi Enn Tarvel, keda oli minul suur au ja privileeg tunda, oli pigem mittekonventsionaalne isik, keda ei piiranud institutsionaalsed raamid ning kellel puudus vajadus ennast teadlasena tõestada. Emerituuri jäänuna muutus ta aasta-aastalt oma väljaütlemistes otsekohesemaks. Enamasti olid tema sõnavõttud peenetundelised, olles rüütatud talle nii omase ironia ja sarkasmiga, mille n-ö kodeeritud sõnumeid suutsid lahti murda ainult vähesed. Ometi suutis ta pahandada näiteks arheolooge. Ühes oma intervjuus, mille ajendiks oli tema viimase monograafia „Eesti

² Jaan Undusk, „Enn Tarvel 75. Psühholoogiline skits“, *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, 2 (2007), 142.

rahva lugu“ (2018) ilmumine, seadis ta kahtluse alla näiteks arheoloogide uurimistöo teaduslikkuse.³ Samahästi võinuksid ennast solvatuna tunda muidugi ka ajaloolased, sest Tarvel ei pidanud tõeliseks teaduseks ajalugugi ning armastas öelda, et tema ei ole teadlane. Olgu kuidas sellega on, aga ilmselgelt vajas Enn tähelepanu, nagu seda vajab iga inimene. Talle meeldis pidada ettekandeid, esineda erialastel teemadel tele- ja raadiosaadetes, anda intervjuusid, kuid tema ei olnud see, kes trüginuks ise rambivalgusesse, vaid teda kutsuti ja paluti. Temast kirjutati, ja mitte vähe. Ma tõstaksin esile Tarveli õpilase Marten Seppeli esseed tema 75. juubeli puhul ilmunud pühendusteoses, mis on minu arvates parimaks sünteesiks Tarveli teadlaste, teaduslike saavutuste ning särava isiksuse kohta, ning Jaan Unduski kirjatöid, mis lahkavad peaaesjalikult tema teadustööd.⁴

Minu esimene kokkupuude Enn Tarveliga jääb 1999. aastasse, kui ta juhitis teadustööd Kistler-Ritso Sihtasutuses, mis kutsuti ellu Eesti lähiajaloo okupatsioonide uurimiseks ja Okupatsioonide Muuseumi rajamiseks. Ma olin äsja saanud Tartu Ülikoolist diplomi ja asunud otsima erialast tööd, mida ma kuidagi ei leidnud – igalt poolt öeldi ära. Juhuslikult leidsin ma ajalehekuulutuse sihtasutuse uurimisstipendiumile Nõukogude institutsioonide uurimiseks Eestis. Mäletan, et ühel augustikuu päeval helistas mulle Tarvel ja me leppisime järgmiseks päevaks kokku kohtumise Teaduste Akadeemia raamatukogu kohvikus. Ega ma sellestki kohtumisest midagi ei oodanud. Pealegi oli minu uurimishuviks tollal sõdadevaheline Eesti, eriti baltisakslased. Mul on esimese kohtumise kohta Ennuga 25. augustil 1999 säilinud lakoonilised ülestähendused. Ma olen muuhulgas kirjutanud, et ta tegi mulle saia ja tee välja (mida ta tegi ka teisel korral!), sest tema olevat mind välja kutsunud. Millegipärast olen ma pidanud vajalikuks kirja panna, et ta räägib vaigse häälega. Aastatega harjusin sellega ära, aga tookord tundus see mulle millegipärast veider.

Oma suureks üllatuseks saingi ma selle stipendiumi, aga mulle anti sellest teada kuidagi veidral viisil. Helistas jälle Enn Tarvel, kes ütles, et peaksin rebima katki Kistler-Ritso Sihtasutuse poolt mulle saadetud kirja, mis

³ Alvar Loogi ja Madis Maasingu intervjuu Enn Tarveliga. Vt: *Postimees*. AK, 03.03.2018, <https://kultuur.postimees.ee/4425805/enn-tarvel-taiskasvanud-rahvas-peab-suutma-elada-toega>; Heiki Valk ja Valter Lang. „Arheoloogiast, ajalooteadusest ja enntarvellikust esiajakäsitlusest“, *Postimees*. AK, 17.03.2018, <https://kultuur.postimees.ee/4440297/arheoloogiast-ajalooteadusest-ja-enntarvellikust-esiajakasitlusest>.

⁴ Marten Seppel, „Enn Tarveli sammust ja rammust“, *Sõnasse püütud minevik*. In *honorem Enn Tarvel*, koost Priit Raudkivi ja Marten Seppel (Tallinn: Argo, 2009), 11–28; Undusk, „Enn Tarvel 75. Psühholoogiline skits“, 142–146; Jaan Undusk, „Isepäine Enn Tarvel“, *Enn Tarvel. Ajaloo kimbatused*, koost Marten Seppel (Tartu: Ilmamaa, 2013), 423–435.

olla tagasi kutsutud. Küllap oli seal viisakalt kirjutatud, et ma ei saanud stipendiumit, ent minuni ei olnud see kiri vähemasti tol hetkel jõudnud. Ma ei mäleta enam, kas ma kirja üldse saingi, aga kui, siis pidin selle kohe minema viskama. Tarvel soovis minult nüüd teada, kas ma olen stipendiumiga nõus ja kas hakkam uurima Eestimaa Kommunistliku Partei osa Eesti NSV majanduselus.

Nõnda sai minust päris pikaks ajaks Kistler-Ritso Sihtasutuse stipendiaat ning mul tekkis võimalus Tarvelit lähemalt tundma õppida. Me hakkasime teineteisega üsna tihedasti läbi käima. Minule sai ta nii sõbraks kui ka õpetajaks. Suuresti tänu temale jätkasin ma oma õpinguid Tartu Ülikoolis. Enn Tarvel viis mind 2000. aastate alguses kokku minu tulevase juhendaja Tõnu Tannbergiga ja ma olen täiesti kindel, et ta ütles minu kohta nii mõnegi hea sõna.

Meil kujunes traditsiooniks aasta lõpus või uue aasta alguses kusagil Tallinna vanalinnas kokku saada, et pikalt ja põhjalikult maailma asjadest rääkida, juua üks kann õlut (alati üks!) ja seejärel valget veini, mida Tarvel jookidest kõige kõrgemalt hindas. Need olid kokkusaamised, mida ma väga ootasin ja mida ma jään taga igatsema.

Enn Tarvel lahkus meie seast 22. septembril 2021 ja tema põrm sängitati Haljala surnuaiale. Tema hauakivil on järgmine tekst: „Siin on maetud Enn Tarvel 31.07.1932–22.09.2021 Uustalu Metsikust“.

Koguja on öelnud: Igale asjale on määratud aeg, ja aeg on igal tegevusel taeva all (Koguja 3:1).

OLEV LIIVIK